

A KONFÖDERATÍV KÖZÉP-EURÓPA ÉS AZ ERDÉLYI KÉRDÉS A II. VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

OLASZ Lajos

A II. világháború kirobbanását követően ismét sajátos aktualitást kapott a közép-európai politikai gondolkodás régi ideája, regionális integrációk létrehozásának terve.¹ Valószínűnek látszott, hogy a háború után a győztes hatalmak átrendezik majd Közép- és Kelet-Európa belső viszonyait, s így az érintett országok integrációs törekvései – megfelelő nagyhatalmi érdekeltség mellett – gazdasági uniók, vagy akár politikai államszövetségek létrejöttét eredményezhetik. A háború kezdeti időszakában az angolszász kormánykörök kifejezetten támogatták a konföderációs együttműködés kialakítására irányuló terveket, ösztönözték a Londonban folyó csehlengyel és jugoszláv-görög uniós tárgyalásokat. Az elképzelt gazdasági és politikai integrációk stabilitásának, működőképességének biztosításához azonban feltétlenül szükség volt az érintett országok közötti vitás kérdések, területi, etnikai konfliktusok tárgyalásos úton való rendezésére. Ilyen vitás kérdés pedig Közép- és Kelet-Európában szép számmal akadt – Memeltől és Danzigtól Triesztig, a Szudéta-vidéktől Bukovináig és Dobrudzsáig. A konfliktusok sorában az egyik legsúlyosabb problémának az erdélyi kérdés számított, mely az I. világháború óta állandó feszültség forrása volt a magyar és román kormány, illetve a két ország közvéleménye között, közvetve hozzájárult az egyoldalú német külpolitikai elkötelezettség kialakulásához, 1940 augusztusában pedig kis híján fegyveres összecsapáshoz vezetett. Mindezek alapján Sumner Welles, amerikai külügyi államtitkár, a háború utáni rendezés kérdéseivel foglalkozó kormánybizottság alelnöke az Erdéllyel kapcsolatos ellenségeskedést Európa 5 legégetőbb problémája közé sorolta.²

A II. világháború időszakában születő magyar konföderációs elképzelések többségében Erdély, mint önálló állam jelent meg. Volt, aki (nem kis politikai naivitással) egy svájci típusú, a három nemzet teljes egyenjogúsítását megvalósító mintaállamot álmodott Kelet-Európa peremére. Mások a Kárpát-medence feletti magyar

hegemónia visszaállításához vezető taktikai kompromisszumnak tekintették a formálisan független erdélyi állam megteremtését. Sokan viszont a szövetséges hatalmak háborús győzelmével számolva a két kis vesztesel szembeni egyedüli igazságos megoldásként számoltak ezzel a lehetőséggel. Bár az önálló Erdély gondolatának jelentős történeti, kulturális hagyományai voltak, az adott helyzetben az Erdéllyel kapcsolatos állásfoglalásokban sokkal inkább aktuálpolitikai megfontolások érvényesültek. Ahogy azt Szegedy-Maszák Aladár 1943-as memoranduma önkritikusan meg is állapította: „a Transsylvánizmus gondolata Erdély mindhárom népénél kísért, mindegyik foglalkozik vele, de nyíltan csak az vallja, amelyik magát az adott történelmi helyzetben birtokon kívül levőnek, elnyomottnak érzi.”³

Bethlen István 1940 márciusában emlékiratot juttatott el a Külügyminisztériumba, melyben már Németország vereségével számolva a háború utáni rendezéssel és a regionális integráció létrehozásának kérdésével foglalkozott. Írásában elutasította mind a dél-német államokat (Bajorország, Baden-Württemberg), Ausztriát és Magyarországot egyesítő államszövetség tervét (Churchill elképzelése), mind egy cseh–osztárk–magyar konföderáció gondolatát. Ezekben ugyanis német–osztárk, illetve cseh dominancia jelentkezne, mellyel szemben a magyar érdekeket csak egy területileg megnagyobbodott Magyarország (az autonóm Szlovákia és Erdély birtokában) tudná érvényesíteni. A Trianon előtti határok helyreállítására azonban Bethlen nem látott reális esélyt. A megoldást tehát inkább egy lengyel–magyar–román integrációban látta, mely kezdetben gazdasági unió, később szorosabb politikai szövetség formáját öltene. Ebben az esetben Szlovákia Magyarország autonóm tartományává válna. Erdély viszont állami önállóságot kapna, de úgy, hogy az unión belül szerveződő szűkebb magyar–erdélyi–román konföderációhoz csatlakozna, mint Magyarország és Románia közös kondomíniuma. Mivel az Erdélyt birtokló román vezetés tárgyalásos úton aligha menne bele ilyen megoldásba – Bethlen katonai akciót javasolt Erdély elfoglalására. Így Budapest a győztes pozíciójából tehetné meg kompromisszumos javaslatát, s az új helyzet rákényszerítené a román vezetést az államszövetségi ajánlat elfogadására.⁴

Németh László a trianoni békeszerződés következményeinek tanulságait elemezve az adott térség stabilitásának és gazdasági felemelkedésének biztosítékát egy magyar–román–szerb–horvát konföderáció létrehozásában látta. Az önálló Erdély ötödik tagállamként csatlakozna a szövetséghez, Magyarországgal azonban külön egyezményt is kötne, amely szorosabb együttműködést fogalmazna meg, mint a konföderációs szerződés. Erdély belső föderatív átalakítása szavatolná a három nemzet teljes egyenjogúsítását, s hogy ne érvényesülhessen felette külső, idegen befolyás. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943 júliusában foglalta össze a régió háború utáni újrendezésével kapcsolatos elképzeléseit. A Németország és a Szovjetunió „közé szorult” kis népek övezetén belül több regionális integráció kialakítását szorgalmazta, melyek a külpolitika és védelmi kérdések tekintetében egymással is együttműködnének. A dunai államszövetséget Magyarország, Szlovákia, Szerbia és Horvátország paritásos reáluniója képezné. Erdély a formális, látszatönállóság helyett visszakerülne Magyarországhoz és

(Kárpátaljához hasonlóan) az ott élő nemzetek teljes egyenjogúságát biztosító tényleges területi-politikai autonómiát kapna.⁵

A regionális együttműködés kérdéseivel a román politikai körök is foglalkoztak. Egyes ellenzéki politikusok hajlottak volna a Magyarországgal való szorosabb gazdasági kapcsolatok kialakítására – Erdély esetében azonban valamennyien csak a Romániához való csatolást tartották elfogadhatónak, és még a két ország közös ellenőrzése alatt álló önálló erdélyi állam gondolatát is elutasították. A Parasztpárt vezetője, G. Maniu 1943 júniusában kapcsolatot keresett Bethlen Istvánnal az esetleges jövőbeni gazdasági együttműködés, illetve a háborúból való közös kiugrás kérdéseinek megvitatására. A Bánffy Miklós közvetítésével lebonyolított üzenetváltás során azonban kiderült, hogy éppen az Erdély sorsára vonatkozó ellentétes álláspontok miatt nem juthatnak megegyezésre.⁶ A Bethlen által felvetett önálló államisággal szemben Maniu a teljes Erdély román fennhatóság alá vonásához ragaszkodott. Hasonló nézeteket vallott az Ekésfront ismert politikusa, Petru Groza is. Bár Groza az Erdély körül kialakult tragikus viszályért egyaránt felelőssé tette mind a magyar, mind a román vezetőkörök nacionalizmusát, a megbékélés alapját azonban ő is a 2. bécsi döntés eltörlésében, az 1940 előtti status quo helyreállításában látta.⁷

A közép- és kelet-európai régió konföderatív alapon történő újjászervezésének esélye a nyugati magyar politikai emigrációt is élenként foglalkoztatta. Bár az egyes csoportok között jelentős véleménykülönbségek alakultak ki a tervezett integrációk jellegét, működését, a résztvevő országok körét illetően, Erdéllyel kapcsolatban a többség azonos nézeteket vallott – egy önálló állam létrehozását szorgalmazta. Habsburg Ottó tulajdonképpen a Monarchia újjászervezését javasolta az etnikai és a dinasztikus államszervezési elvek együttes érvényesítése alapján. Az új dunai monarchia független államok szövetsége lett volna, melyeket az uralkodó személy köt össze. Ausztria, Csehország, Szlovákia, Horvátország és Magyarország mellett a szuverén Erdély alkotta volna az uniót. Bár a főherceget jó kapcsolatok fűzték az amerikai politika vezető köreihez, sőt magához Roosevelt elnökhöz is, a Habsburg restauráció lehetőségét a nagyhatalmak hivatalosan elutasították, s az érintett országok politikusai is határozottan tiltakoztak ellene. Eckhardt Tibor és Pelényi János 1942-ben juttatták el integrációs tervüket a State Department-hez. Elképzelésük szerint Közép- és Kelet-Európában 3 regionális konföderáció létrehozására lenne szükség: egy balti, egy dunai és egy balkáni államszövetségre, melyek egymással is bizonyos gazdasági és védelmi megállapodást kötnének. A dunai konföderációt Ausztria, Csehország, az önálló Szlovákia, Magyarország és az államilag önálló, de a Budapesttel külön politikai szövetséget is kötő Erdély alkotná. Az integrációhoz később Horvátország is csatlakozhatna. Románia helyét azonban a balkáni államszövetségben jelölte ki a tervezet – mintegy ezzel is biztosítva az Erdély feletti egyértelmű magyar befolyás zavartalan érvényesülését. Az amerikai külügyi szakértők Eckhardték javaslatában a Monarchia magyar hegemonia melletti helyreállításának szándékát látták, s így érdemben nem is foglalkoztak a tervezet megvitatásával.⁸

A regionális integrációk háború utáni szerepével kapcsolatos felfokozott várakozásokat jelezte, hogy a háborús magyar kabinet, a Kállay kormány titkos béketapogatózásai során a szövetséges hatalmakhoz eljuttatott, tárgyalási alapnak szánt anyagai is részletesen foglalkoztak a konföderáció problematikájával és Erdély kérdésével. A Schrecker Károly által 1943 áprilisában az ankarai brit konzulnak átadott memorandum alapvetően a Bethlen István véleményét osztó politikusi kör álláspontját tükrözte. Eszerint: a régió stabilitását, gazdasági fejlődését és a szomszédos nagyhatalmakkal szemben a szuverenitás megőrzését leginkább egy lengyel–magyar szövetségre épülő szélesebb integráció biztosíthatja. Ehhez csatlakozhatna Litvánia, illetve Csehország és Szlovákia. A délszláv államok és Románia azonban nem lennének tagjai a konföderációnak, mert közvetítésükkel szovjet politikai befolyás érvényesülhetne. Erdély, a régió pacifikálásának formájától függően vagy Magyarország részeként, vagy önálló államként venne részt az együttműködésben. Területén mindkét esetben svájci típusú kantonrendszert hoznának létre – széleskörű önkormányzattal, magyar, román, német nemzeti többségű kerületek, illetve vegyes lakosságú körzetek kialakításával.⁹

Egy másik közismert dokumentum, Szegedy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium Politikai Osztálya vezetőjének memoranduma 1943 augusztusában jutott el a Foreign Office-hoz. Ez a tervezet egy „Kárpát-medencei Commonwealth” létrehozása mellett érvelt, amely az egész régió gazdasági, kulturális és diplomáciai centruma lehetne. Az államszövetséget Szlovákia, Horvátország, Magyarország (az autonóm Kárpátaljával és a Bánáttal) és Erdély alkotná. Erdély jogilag független állam lenne, de újjáépítené Trianon előtti gazdasági, kulturális, közéleti kapcsolatait Magyarországgal, s az integráción belül annak domíniumaként, esetleg vele perszonálunióban szerepelne. Ehhez a Kárpát-medencei konföderációhoz csatlakozhatnának más szomszédos államok: Lengyelország, Ausztria vagy akár Románia is. Románia tehát kapcsolatokat építhetne ki Erdellyel, de csak olyan mértékben, ami a magyar érdekeket nem veszélyezteti.¹⁰ A Foreign Office munkatársai az adott politikai helyzetben a memorandumban megfogalmazott magyar igényeket alaposan eltúlzottnak, tárgyalási alapként elfogadhatatlannak ítélték. Egyébként az iratot továbbító Böhm Vilmos F. K. Roberts-szel, a brit külügyminisztérium Kelet-Európai Osztálya vezetőjével folytatott beszélgetésében már sokkal visszafogottabb magyar törekvéseket fogalmazott meg. Eszerint Magyarország elfogadná az 1938-as határookra való ideiglenes visszatérést, ha a háború után etnikai alapú határrendezésre kerülne sor. A jövőbeni regionális együttműködést illetően: Magyarország Lengyelországgal és a Cseh–Szlovák közös állammal hozna létre egy közép-európai konföderációt, melyhez szuverén országgént Erdély is csatlakozna.¹¹

A háború alakulását értékelve 1944 februárjában Bethlen István újabb tervezetet készített és juttatott el a kormányzathoz, a régió háború utáni újjászervezésének lehetőségeiről. Ebben a gazdasági integráció létrehozása és a kikerülhetetlenül megjelenő szovjet befolyás ellensúlyozása érdekében egy közép-európai hexagonálé létrehozását javasolta: Ausztria, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország és

Szlovénia részvételével, ahol az együttműködés alapját vám- és pénzügyi unió, közös külpolitika és a kisebbségvédelem egyeztetett rendszere képezné. Az államszövetségen belül megjelenő osztrák–cseh érdekeket egy területében megnövekedő Magyarország ellensúlyozhatná, melynek határai között Kárpátalja, a Bánát és Erdély széleskörű autonómiát kapna. Érvelése szerint: Erdély lakosságának több, mint fele román származású ugyan, a terület gazdasági, kulturális és történelmi szempontból azonban egyaránt Közép-Európa integráns részét képezi, szemben a Kárpátokon túli román területekkel, melyek berendezkedése a balkáni modellel rokonítható, és melyek már hosszú ideje az orosz–szovjet érdekszférába tartoznak. Erdélyben a három nemzet teljes egyenjogúságát biztosító föderatív struktúra kialakítására kerülne sor.¹² Bethlen egyébként nem zárta ki a Romániával való államközi kapcsolatokat szorosabbra vonását és a magyar (erdélyi) – román határ lehetőség szerinti spiritualizálását, ezt azonban már a Szovjetunió kompetenciájába tartozó kérdésnek tartotta, mivel a Kárpátokon túli területeket jövőbeni szovjet befolyási övezetnek tekintette.

A háború utáni rendezéssel, a lehetséges integrációk kialakításával kapcsolatos kérdések elemzését Nagy-Britanniában az 1939 szeptemberében megalakított Külügyi Kutató és Sajtószolgálat végezte, Arnold Toynbee történészprofesszor vezetésével. A szervezet „Dunai munkabizottságának” szakértői 1942. szeptember 1-re terjedelmes memorandumban foglalták össze a tervezett közép- és kelet-európai konföderációk ügyét, a gazdasági és politikai vonatkozásokat, a határok kérdését, a kisebbségi problémákat. Külön tanulmány elemezte Erdély helyzetét és a hovatartozásával kapcsolatos alternatívákat. Az anyag két államszövetség kialakítását javasolta: egy északi (lengyel–csehszlovák–osztrák–magyar) konföderációt és egy balkáni föderatív uniót.

Erdély kérdésével kapcsolatban a memorandum hat különböző alternatívát vázolt fel, de ezek közül egyiket sem tartotta tökéletesen megvalósítható megoldásnak. A terület Magyarországhoz csatolása három és fél millió románt juttatott volna kisebbségi sorba, a Romániához való csatolás nyomán viszont milliós magyarság került volna idegen fennhatóság alá. Ez csak a nyertes állam nacionalizmusát erősítette volna, és a vesztes elkeseredett ellenállását váltotta volna ki. A szakértők nem tartották jó megoldásnak a területmegosztást sem, mert etnikai határvonalat a lakosság kevert elhelyezkedése miatt igen nehéz volt kijelölni. Felmerült ugyan egy földrajzi, gazdasági és stratégiai szempontok figyelembevételével meghúzható határvonal, amely félmillió magyart juttathatott vissza az anyaországhoz, ezzel azonban hétszáz ezer román is magyar fennhatóság alá került volna, a Székelyföld viszont maradt volna a román állam keretei között. Javaslatként szerepelt, hogy a határ menti keskeny, többségében magyar lakta sáv mellett a Székelyföldet is Magyarországnak ítéljék, és egy korridorral kössék össze azt az anyaországgal. Ez azonban kettévágta volna a Romániához kerülő erdélyi területeket, ami számos gazdasági, közlekedési problémát vetett fel.¹³

A memorandum elvben a legjobb megoldásnak az önálló erdélyi állam megteremtését ítélte, ennek gyakorlati megvalósíthatóságát azonban igen problematikusnak látta. A két ország ugyanis egy közös konföderáció keretében valószínűleg mindent

megtenne majd, hogy a másikinál nagyobb befolyást szerezzen a frissen függetlenné vált Erdély felett. Külön államszövetségbe kerülve pedig a kedvezőbb helyzetben lévő fél feltétlenül megpróbálná Erdélyt bekebelezni. Ezért az elemzés öszszegzésében a szakértők – legkisebb rosszként – Erdély többségi etnikai alapon történő megosztását ajánlják, a regionális konföderációk kialakításának függvényében. Ha a két ország azonos szövetség tagja lesz, a Székelyföld Magyarországhé marad – ha nem, akkor Romániához kerül, autonóm státuszban.

Az Egyesült Államokban 1941 decemberében került sor annak a különbizottságnak a felállítására (Háború Utáni Külpolitika Tanácsadó Bizottsága), amely számos más problémakör mellett Közép- és Kelet-Európa újjászervezésének és a regionális integrációk létrehozásának kérdéseivel foglalkozott. A bizottság elnöke Hull külügyminiszter, alelnöke Sumner Welles külügyi államtitkár volt. A felkért szakértők 1942. június 19-ére készítették el első jelentésüket Közép- és Kelet-Európa konföderatív átrendezésének lehetőségeivel kapcsolatban. Az Erdély jövőbeni hovatartozásának kérdését vizsgáló Területi Albizottság ülésein éles vita alakult ki a szakemberek között. Egyesek a status quo alapján történő kettéosztás háború utáni fenntartását javasolták, ami megfelelt volna az amerikai külpolitika „legkisebb változtatás” elvét valló törekvéseinek. Mások azonban ezt etnikailag indokolatlannak, ráadásul a terület gazdasági egységét megbontó megoldásnak ítélték. Felmerült az önálló államiság gondolata is, ezt azonban a bizottság többsége ekkor még elvetette, mondván, hogy ez egyik érintett felet sem elégítené ki, így nem teremtené meg a kívánt stabilitást a térségben.¹⁴ Közös vélemény végül nem alakult ki – a többség Erdély Romániának történő visszaadását látta legelfogadhatóbbnak, Magyarország javára történő etnikai alapú határkiigazítással és a Székelyföld Románián belüli autonómiájának biztosításával. Abban azonban teljes volt az egyetértés, hogy a háború végén Erdély egész területét a szövetséges csapatok, illetve az ENSZ igazgatása alá kell vonni, megakadályozva a magyar- román szembenállás eszkalálódását, és szavatolva a régió békés, tárgyalásos konszolidációjának megindulását.

A bizottság 1943. március 2-án kiadott összegző jelentésében a korábbi véleményekhez képest bizonyos hangsúlyeltolódások jelentkeztek. A Romániának való juttatás és a nyelvi alapú határkiigazítás mellett másik lehetséges megoldásként az anyag már határozottabban támogatta az önálló Erdély gondolatát. Az új állam szuverenitását és gazdasági életképességét egy regionális integráció létrehozása biztosította volna: vagy egy szélesebb dunai konföderáció, vagy egy szűkebb magyar-erdélyi-román államszövetség, melyben Erdély, mint magyar-román kondomínium szerepelt volna.¹⁵ Amerikai külpolitikai körökben 1943 nyarán még valamelyest erősödött is az önálló Erdély koncepció támogatottsága. Sokan úgy vélték, csak ezzel a megoldással lehet biztosítani (kikényszeríteni?) Magyarország és Románia szoros integrációs együttműködését, ami a régió politikai stabilitása és gazdasági modernizációja alapfeltételének látszott. A székely kérdés kezelésénél is ez számított a legkedvezőbb megoldásnak, hiszen esetükben az önkéntes lakosságcsere szóba sem jöhetett, de arra sem lehetett

számítani, hogy a román kormány szavatolja és a gyakorlatban is betartja majd a Székelyföld autonómiáját.

A szovjet kormány 1940 nyarán Besszarábia és Észak-Bukovina Romániától való visszavétele időszakában hivatalosan is elismerte az Erdélyre vonatkozó magyar területi igényeket, mert ezzel is nyomás alatt igyekezett tartani a bukaresti kormányt, hogy az a maga részéről garantálja az új szovjet–román határ sérthetetlenségét. A német támadás megindulását követően, 1941. június 23-án Molotov még egyszer megismételte Kristóffy magyar nagykövet előtt, hogy Moszkva nem ellenzi, „hogy a magyar igények kielégülést nyerjenek Románia rovására és ilyenszerű fejleményekkel szemben a jövőben sem lesznek fenntartásai.”¹⁶ Magyarország hadba lépésével azonban ez a szovjet politikai „biankó” érvényességét veszítette.

A Szovjetunióban 1942 tavaszán hozták létre a „Békeszerződések és a Háború Utáni Rendezés Bizottsága” nevű munkacsoportot – M.M. Litvinov, volt külügyi népbiztos vezetésével – mely a közép- és kelet-európai térség háború utáni átalakításának kérdéseivel, a határok ügyével foglalkozott. Erdély esetében a bizottság tagjainak többsége egy önálló állam megteremtése mellett érvelt. J.V. Tarle, az ismert történész szerint nagyhatalmi garanciákkal biztosítható lenne Erdély tényleges szuverenitása, s ez megakadályozná, hogy a magyar–román területi viták a későbbiekben is veszélyeztessék a régió stabilitását. Az RKP egyik vezetője, W. Roman, a Litvinov-bizottsághoz eljuttatott feljegyzésében szintén a független erdélyi állam létrehozását támogatta. Véleménye szerint Erdély mindig is önálló gazdasági és kulturális egységet képezett, melyet a magyar–román rivalizálást kihasználva végül is Hitler szakított ketté. A terület ezért a háború után nem kerülhet sem a magyar, sem a román reakció fennhatósága alá, hanem szuverén országgként, a Szovjetunióval szoros együttműködésben biztosíthatja csak lakosai boldogulását.¹⁷ Ugyancsak Erdély önállóságával kapcsolatos tervezetet állított össze Geiger Béla is, aki a Szovjetunió külügyminisztériumának munkatársaként 1943 őszén kapott megbízást az erdélyi kérdéssel kapcsolatos megoldási javaslat kidolgozására.

A nyugati elképzelésekkel szemben azonban a független Erdély a szovjet politikai elemzésekben mindig mint különálló ország, minden konföderációs kapcsolat nélkül jelent meg. A háború alatti integrációs tervekkel, tárgyalásokkal kapcsolatban a Szovjetunió kezdetben tartózkodóan, később egyre gyanakvóbban viselkedett. Bizalmatlanul figyelt minden olyan kezdeményezést, melyben vele ellenséges, vagy rendezetlen viszonyban álló országok (pl. Lengyelország) neve is felbukkant. Minden ilyen kombinációt szovjet ellenes „cordon sanitaire”-nek minősített. Regionális integrációk kialakítását legfeljebb a háború után tartotta lehetségesnek, amikor az adott terület feletti befolyást megszerző nagyhatalom szándékainak megfelelően alakíthatja majd az együttműködés tartalmát, formáját, a résztvevő országok körét. A regionális integrációkkal kapcsolatos szovjet álláspont 1943 nyarán megmerevedett. Molotov június 7-én a moszkvai brit nagykövetnek átadott levelében elutasította a nyugati hatalmak által szorgalmazott integrációs törekvéseket, azt pedig különösképpen,

hogy ezekben Ausztria és Magyarország is helyet kapjon. A szovjet vezetés ezt az álláspontját megismételte az októberi moszkvai külügyminiszeri találkozón és a teheráni konferencián is. Moszkva makacs vétója nyomán a konföderációs elképzelések az angolszász politikában is fokozatosan háttérbe szorultak.¹⁸

A Litvinov-bizottság 1944 nyarán készítette el Erdéllyel kapcsolatos összegző jelentését. Megállapította, hogy mindkét érintett ország számos érvet fel tud hozni területi igénye alátámasztására. Mindkét félnek megfelelő megoldás nincs, s a terület etnikai alapon sem osztható ketté. A 2. bécsi döntés semmi esetre sem tartható fenn, különösen, mert Magyarországon nem várható egy olyan radikális belpolitikai fordulat, ami a Szovjetunióval való együttműködés deklarálásához vezetne. Románia esetében viszont Moszkva kérhetné, hogy Erdélyért cserébe a román kormány megfelelő garanciákkal végleg mondjon le Besszarábiáról és Észak-Bukovináról. A legjobb megoldásnak azonban a bizottság egy szovjet patronátus alatt álló önálló erdélyi állam létrehozását tekintette, mert ez biztosította volna leginkább a két rivalizáló fél Szovjetunió iránti lojalitását, s Erdély egyben politikai hídfőállást is jelenthetett Moszkva számára Közép-Európa és a Balkán felé. „Az új állam ellenőrzése lehetővé tenné számunkra nagyobb nyomás gyakorlását mindkét államra ... növelni tudná befolyásunkat a balkáni államokra, különösen a Bánáttal határos Jugoszláviára” – fogalmazta meg a bizottság jelentése.¹⁹

Románia 1944 augusztusi átállása azonban merőben új helyzetet teremtett. A szeptember 12-én aláírt szovjet–román fegyverszüneti okmány már azt fogalmazta meg, hogy „Erdély, vagy annak nagyobbik része” Romániához fog tartozni. Észak-Erdélyben a szovjet megszállást követően megkezdődött a román közigazgatás restaurálása. A nemzetiségi lakossággal szembeni diszkriminatív intézkedések és a baloldali erők elleni fellépés azonban rendkívül feszült légkört teremtett, amit az ún. Maniugárdák erőszakoskodásai még csak fokoztak. Mindez már a szovjet hadsereg logisztikai érdekeit veszélyeztette, ezért a SZEB november 12-ével kiutasította Észak-Erdélyből a román hatóságokat, illetve a nacionalista szabadcsapatokat, és szovjet katonai közigazgatást vezetett be. A helyi lakosság által csak „Észak-Erdélyi Köztársaság”-ként emlegetett terrén kialakulása ismét aktuálissá tette az önálló Erdéllyel kapcsolatos elképzeléseket, és felélénkítette a már háttérbe szoruló föderációs várokozásokat.

Mind a magyar, mind a román kommunista pártban voltak bizonyos hívei egy „Erdélyi” vagy „Észak-Erdélyi Tanácsköztársaság” kikiáltásának, mely a Horthy-Magyarországtól és a királyi Romániától elszakadva a Szovjetunióval lépett volna szoros szövetségre.²⁰ A két párt hivatalos állásfoglalásai azonban elutasították a szocializmus azonnali bevezetésére irányuló törekvéseket. Erdélyi magyar polgári körök egy demokratikus berendezkedésű független állam létrehozását szorgalmazták. Sokan úgy vélték, hogy az ideiglenes önállóságot (területenkívüliséget) jelentő szovjet katonai közigazgatás elvezethet majd „az erdélyi népek öncélú és önkormányzatú közös és szabad köztársaságához” – ahogyan azt Daday Loránd Dész polgármestere megfogalmazta

a MADOSZ 1944. november 26-i közgyűlésén.²¹ Az észak-erdélyi közélet vezető magyar személyiségei külön emlékiratban kérték a Szovjetuniótól a katonai közigazgatás Dél-Erdélyre való kiterjesztését és egy önálló erdélyi állam létrehozását. Ezzel egyidőben a déli megyék magyar lakossága társadalmi mozgalmat indított Erdély egyesítéséért – ami a helybeli románság körében elköltözési hullámot váltott ki.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a szovjet katonai közigazgatás bevezetése nem jelenti a szeptember 12-i fegyverszünet felülvizsgálatát, inkább csak a Bukarestre való nyomásgyakorlás eszköze, hogy kikényszerítsen egy baloldali belpolitikai fordulatot. Erdély végleg Romániához való kerülésével számolva Márton Áron püspök és a köréje csoportosuló magyar értelmiség azzal a kéréssel fordult a SZEB-hez, hogy a területet (a Saar-vidékhez hasonlóan) 10–15 évre vegyék nemzetközi ellenőrzés alá, s hogy ez idő alatt a helyi lakosság képviselői intézhessék Erdély ügyeit.²² Az észak-erdélyi baloldali politikai körök a hangsúlyt ekkor már szintén nem a függetlenségre, mint inkább a Románián belül elérhető autonómiára és a magyar–román együttműködés erősítésére helyezték. Sokan abban bíztak, hogy a regionális integrációk kiépülése, a széles körben megvalósuló területi és etnikai federalizmus, ha nem is szünteti meg a határokat, azok szerepét jelentéktelenné teszi. Példaként általában Macedónia helyzetére hivatkoztak, ahonnan széleskörű autonómiáról, önálló parlamentről, mindkét irányban nyitott, átjárható határokról érkeztek hírek. Közismertek voltak a jugoszláv–bolgár föderációs tárgyalások is, melyek bár 1945 januárjában (részben brit nyomásra) megszakadtak, de az aláírt barátsági szerződés ténye és az egyeztetések későbbi folytatásának bejelentése csak erősítette az Erdéllyel kapcsolatos konföderációs törekvéseket. Bruder Ferenc és más szociáldemokrata személyiségek a magyar–román vámuniós tárgyalások haladéktalan megkezdését szorgalmazták, hogy a békekötés után már az integráció következő lépésére, egy politikai unió létrehozására kerülhessen sor. Mindeközben Erdély kiépítheti saját közigazgatását, autonóm parlamentjét, saját közbiztonsági erőit, s képviseltethetné magát a magyar–román tárgyalásokon is.²³ Bizonyos mértékben hasonló nézeteket vallott a kommunista párt számos észak-erdélyi magyar vezetője is. Jordáky Lajos szerint a legfontosabb célkitűzés a román állam keretei közé tartozó, de gyakorlatilag szinte teljes önállósággal bíró egységes Erdély megteremtése lehet, „amelynek határai az oly gyakran emlegetett vámunió révén is Magyarország felé valóban spirituálisak lennének.”²⁴

Az Erdéllyel kapcsolatos kombinációk sorában sajátos szerepet játszott az a széles körben elterjedt híresztelés, hogy a román baloldal gyengeségét látva (a Groza-kormány válsága) a szovjet vezetés talán mégis önállósítja Erdélyt, és élére az 1945 április végén a Szovjetunióba kivitt Bethlen Istvánt állítja. Bármennyire is valószínűtlennek hangzott, hogy Sztálin egy konzervatív magyar politikussal váltja fel a baloldali román vezetést, vagy hogy egy kvázi szovjet tagállam vezetésében Bethlen szerepet vállalna, a hír megszélesítetése a román politikai erőknek szóló figyelmeztetés volt, hogy Erdély ügyében Moszkva még bármikor meggondolhatja magát.

Erdély sorsa a gyakorlatban azonban már 1945. március 6-án eldőlt, amikor Bukarestben Petru Groza vezetésével baloldali kormány alakult. A Szovjetunió alig három nappal később engedélyezte, hogy a román hatóságok visszatérjenek Észak-Erdélybe. Groza ekkor még azt ígérte ugyan, hogy tiszteletben fogja tartani Észak-Erdély tulajdonképpeni „kormányának”, az Országos Demokrata Arcvonal Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottságának rendelkezéseit, de a mögötte álló baloldali erők nyomására az új kormányzat egymás után hozta a korlátozó, jogfosztó intézkedéseket, hogy minél előbb teljességgel betagolja a visszakapott területeket a román államba. Nem valósult meg Groza másik gyakran emlegetett elképzelése sem – a magyar–román vámunió megeremtése. Pedig a román miniszterelnök számos nyilatkozatában beszélt arról, hogy az egész régió jövője szempontjából meghatározó lenne, ha létrejönne egy a „Lajtától a Fekete-tengerig terjedő egységes blokk ... amelynek magját a magyar–román államszövetség képezné”.²⁵ Egy ilyen integráció – Jugoszláviával és Bulgáriával kiegészülve – végre megeremthetné a Duna-völgy tartós békéjét és megszüntethetné a határok „kínai fal” jellegét.

Erdély hovatarozásával együtt azonban gyakorlatilag eldőlt a magyar–román vámunió és a tervezett regionális integráció sorsa is. Az államközi együttműködést ezúttal nem a Szovjetunió vétója hiúsította meg. Moszkva alapvetően nem ellenezte, hogy befolyási övezetének két kisállama ellenőrzése mellett közeledjen egymáshoz, mert ezt is egy újabb eszköznek látta a magyarországi baloldal megerősítéséhez. Az autonómia és az integrációs törekvések meghirdetésével azonban a Groza korány már elérte elsődleges célját – Erdély teljes területének a visszaszerzését – s ezzel az új politikai kurzus a román közvélemény előtt is legitimálta magát. A Magyarországgal való gazdasági unió kiépítésében, de különösen egy államszövetség létrehozásában a román vezetés (Groza személyes szándékaitól függetlenül) már nem volt érdekelve. Bár az integráció kérdése a különböző kormányok politikai megnyilatkozásaiban még éveken át sokat emlegetett téma maradt – közben azonban a közép- és kelet-európai országok között húzódó „kínai falak” egyre inkább kezdtek az „égig nőni”.

Jegyzetek

¹ Az előzményekkel kapcsolatban lásd. – Diószegi László: Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929–1933-as világgazdasági válság időszakában. In: Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. Században. Szerk: Romsics Ignác (Továbbiakban: Integrációs törekvések, 1997.) Bp. 1997. Teleki László Alapítvány. (63–113.); Gyarmati György: Dilemmák a Dunatájon Századvég 1986/2. (67–87.); Romsics Ignác: Expanzionizmus és regionalizmus. In: Integrációs törekvések, 1997. (7–61.)

² Welles, Sumner: Where are we heading? New York – London 1946. 128. old.

³ Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz I–II. (Továbbiakban: Szegedy-Maszák, 1996.) Bp. 1996. Európa – História. II. köt. 278. old.

⁴ Bethlen István emlékirata a várható békefeltételekről. In: Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához IV. köt. Összeállította: Juhász Gyula Bp. 1962. Akadémiai K. 557. sz. ir. (743–761.)

⁵ Németh László: Kisebbségben. Bp. 1942. IV. köt. 227. old.; Az FKGP emlékirata Magyarország külpolitikai és belpolitikai kibontakozásáról Közli: Pintér István Századok 1969/1–2. (192–197.)

⁶ Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp. 1991. Magyarágkutató Int. 293. old.

⁷ Groza, Petru: A börtön homályában. Bp. 1986. Gondolat K. 110., 167–168. old.

⁸ Romsics Ignác: Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. (Továbbiakban: Romsics, 1992.) Gödöllő 1992. Typovent K. 16–18. old.

⁹ Schrecker Károly magyar megbízott memoranduma Sir H. Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövetnek. In: Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította: Juhász Gyula. (Továbbiakban: Magyar-brit, 1978.) Bp. 1978. Kossuth K. 21/c. sz. ir. (118–134.)

¹⁰ Szegedy-Maszák, 1996. II. köt. 279. old.

¹¹ Magyar-brit, 1978. 217. old.

¹² Gróf Bethlen István memoranduma 1944 február. Közli: Urbán Károly – Vida István. Kritika 1991/11. (32–38.)

¹³ Bán D. András: Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép- és Délkelet-Európában 1939–1947. (Továbbiakban: Bán D., 1997.) In: Integrációs törekvések, 1997. (115–158.) 144. old.

¹⁴ Romsics, 1992. 26–27. old.

¹⁵ Bán D., 1997. 144. old.

¹⁶ Idézi: Lahav, Yehuda: A szovjet Erdély-politika 1944–1946. (Továbbiakban: Lahav, 1989.) Múltunk 1989/3–4. (137–163.) 141. old.

¹⁷ Iszlamov, Tofik: Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. Múltunk 1994/1–2. (17–50.) 43. old.

¹⁸ Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Bp. 1996. Osiris K. 121–122. old.

¹⁹ A Litvinov-bizottság jelentése Erdélyről (1944. június 5.). Idézi: Fülöp Mihály: A befejezetlen béke. Bp. 1994. Héttorony K. 27. old.

²⁰ Csatári Dániel: Forgószélben. Magyar-román viszony 1940–1945. Bp. 1969. Akadémiai K. 443. old.; Lahav, 1989. 143. old.

²¹ Idézi: Molnár Gusztáv: Önrendelkezési törekvések az „Észak-Erdélyi Köztársaság” idején. (Továbbiakban: Molnár, 1993.) In: Autonómia és integráció. Szerk: Molnár Gusztáv. Bp. 1993. Magyar Szemle K. (92–139.) 116. old.

²² Beszámoló az erdélyi magyarság helyzetéről (1945. szeptember 12.). In: Revízió vagy autonómia. Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947). (Továbbiakban: Revízió, 1998.) A bevezető tanulmányt írta és összeállította: Fülöp Mihály. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Vincze Gábor. Bp. 1998. Teleki László Alapítvány 1/10. sz. ir. (60–62.)

²³ Román Ildikó: A Romániai Szociáldemokrata Párt és a kisebbségi kérdés. Múltunk 1993/4. (92–118.) 111. old.

²⁴ Gyöngyössy István minisztériumi tanácsos kolozsvári és bukaresti napi jelentései (1945. December 14–21.) In: Revízió, 1998. 1/16. sz. ir. (76–85.) 77. old.

²⁵ Réczei László feljegyzései 1945 márciusi romániai megbeszéléseiről. Közli és a bevezetőt írta: Lipcsey Ildikó. Történelmi Szemle 1984/4. (617–627.) 618., 624. old.